



Derleme Makale (Review Article)

KÜLTÜREL MİRASIN ANA VATANA DÖNÜŞÜNDE ARKEO-TURİZMİN ROLÜ (THE ROLE OF ARCHAEO-TOURISM IN THE REPATRIATION OF CULTURAL HERITAGE TO THE HOMETLAND)

Zeynep ÖZTOR^{1*} (orcid.org/ 0000-0003-3726-8097)

Ümit ŞENGEL² (orcid.org/ 0000-0003-1284-836X)

¹Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği, Sakarya, Türkiye

²Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği, Sakarya, Türkiye

Özet

Günümüzde kültürel mirasa yönelik artan bir ilgi söz konusudur. Bununla birlikte giderek daha popüler hale gelen ve arkeo-turizm olarak da bilinen arkeoloji turizmi, turizmin bir alt disiplini. Arkeo-turizm, kültürel miras ile yakından ilişkilidir ve çoğu zaman miras turizmi içerisinde değerlendirilmektedir. Arkeo-turizm, kültürel mirasın korunarak gelecek nesillere aktarımını hedeflemekte ve buna yönelik uygulamalar sunmaktadır. Arkeo-turizm sayesinde arkeolojik alanlara ve diğer kültür varlıklarına olan ilgi, bilgi ve bilinç düzeyi yükselmekte, kültürel miras destinasyonlarına gelen turist sayısı artmaktadır. Arkeo-turizmle birlikte destinasyonların kültürel mirası korumaya ve sürdürülebilirliğini sağlamaya yönelik girişimleri de giderek artmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye’de kültürel mirasa sahip çıkma noktasında artan eğilimde turizmin olumlu bir etkisi olduğu görüşünden yola çıkılarak, kültürel mirasın ana vatana dönüşünde arkeo-turizmin rolünün kavramsal bir çerçevede incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda konu ile ilgili alan yazınında yer alan çalışmalar incelenmiştir. Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne dek Anadolu coğrafyasından çıkan kültürel miras varlıkları dünyanın dikkatini çekmiştir. Bu nedenle Anadolu’da kaçak kazı, defnecilik faaliyetleri veya yasa dışı yollarla kültürel miras varlıklarının yurt dışına kaçırılması gibi durumlarla karşılaşmıştır. Anadolu coğrafyasından çıkarılıp yasa dışı yollarla yurt dışına kaçırılan kültürel miras varlıklarının Türkiye’ye iade sürecinde devletin önemli girişimleri olduğu görülmektedir. Bu noktada arkeo-turizm uygulamalarının, kültürel miras bilinci oluşturma ve kültürel mirasa sahip çıkma noktasında teşvik edici etkisi olduğu ifade edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Arkeo-turizm, Kültürel Miras, Kültür Varlıkları, Anadolu

Abstract

In today's, there is an increasing interest in cultural heritage. Along with this, archaeology tourism, also known as archeo-tourism, is becoming increasingly popular as a sub-discipline of tourism, gaining more attention each day. Archeo-tourism is closely related to cultural heritage and is often considered within heritage tourism. Archeo-tourism aims to preserve cultural heritage and pass it on to future generations, offering practices to achieve this goal. Thanks to archeo-tourism, interest, knowledge, and awareness of archaeological sites and other cultural assets are increasing, and the number of tourists visiting cultural heritage destinations is rising. With the growth of archeo-tourism, there are increasing efforts to protect and ensure the sustainability of the cultural heritage of destinations. This study aims to conceptually examine the role of archeo-tourism in the repatriation of cultural heritage, based on the view that tourism has a positive effect on the increasing trend of preserving cultural heritage, in Türkiye. In this context, scientific studies related to the topic have been examined in the literature. The cultural heritage assets from the Anatolian region, spanning from the Ottoman Empire to the Republic of Türkiye, have attracted world's attention. Consequently, there have been instances of illegal excavation, treasure hunting activities, and the smuggling of cultural heritage assets abroad in Anatolia. It is observed that the state has made significant efforts in the process of returning cultural heritage assets, which were removed from the Anatolian geography and smuggled abroad through illegal means, back to Türkiye. At this point, it can be stated that archeo-tourism practices have had an impact. At this point, it can be stated that archaeological tourism practices have a stimulating effect on creating cultural heritage awareness and protecting cultural heritage.

Keywords: Tourism, Archaeo-tourism, Cultural Heritage, Cultural Assets, Anatolia

Giriş

19. yüzyılın başlarında ulus devletlerin ön plana çıkmasıyla dünyada pek çok değişim meydana gelmiştir. Bu değişimlerin en önemlilerinden biri milliyetçilik noktasında yaşanmış, milletlerin tarihi önem kazanmıştır. Bu

*Sorumlu yazar: zeynepoztor@gmail.com

DOI: 10.33083/joghat.2024.444

bağlamda, önceki dönemlerden kalma yapılar, nesnelere, kalıntılar vb., bir milletin maddi tanıkları, tarihini aydınlatan unsurları olarak önem kazanmıştır. Tarihe verilen önemin artması ile arkeoloji de önem kazanmıştır. Böylece arkeolojik mirasın yönetimi ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmış, arkeolojik eserlerin turistik bir unsura dönüştürülme fikri ortaya çıkmıştır (Andreu, 2020). Bu durum tarihi, kültürü ve manevi değerleri ticarileştirme gibi bir sorunu beraberinde getirmiş olsa da turizmin sağladığı ekonomik, sosyal ve kültürel katkılar nedeniyle sürdürülmeye devam edilmiştir.

Arkeoloji ve turizm arasında kurulan bu ilişkiler her iki disipline de fayda sağlarken, zamanla arkeoloji turizmini (arkeo-turizm) doğurmuştur. Turizm endüstrisi, turistlerin geçmişle bağlantı kurmak istedikleri deneyimleri sunmak için arkeolojik alanların ve eserlerin geliştirilip kullanılmasıyla ilgili çalışmalar yapmaktadır. Arkeo-turizm ise hem arkeolojik araştırmalar için fon sağlamak hem de doğrudan turist harcamaları ve dolaylı etkileri ile bölgesel ekonomileri desteklemektedir (Walker and Carr, 2013).

Turizm algısının zamanla değişmesiyle birlikte, yerel halktan devleti yönetenlere kadar tüm kamuoyu turizmi destekleme noktasında önemli bir düşünceye sahip olmaya başlamıştır. Turizmden daha fazla pay elde etmek isteyen devletler, farklı turizm türlerinin gelişimini desteklemiş ve kültürel, doğal ve tarihi çekiciliklerin sürdürülebilir kullanımına önem vermeye başlamışlardır. Sahip olunan kültür, doğa ve tarih, toplumların kimliğini yansıtan kültür varlıkları (Türk, 2000) olarak turizme hizmet etmeye başlamıştır.

Kültür varlığı nesilden nesile aktarılan bir kimlik, bir mirastır. Kültürel varlığın kaybı kaynak ülkenin kolektif kimlik duygusunu zedelemektedir (Cohan, 2004; Şeyho ve Şengel, 2022). Turistler için doğal çekim yaratan kültürel miras değerlerinin korunması ve sürdürülebilir olarak sunulması ise devletlerin turizm endüstrisinden aldığı payı ve sahip olduğu konumunu güçlendirebilmektedir. Bu gelişmeler neticesinde Uygur ve Baykan (2007), turizmin, kültürel mirasın korunması noktasında bir araç olduğunu ifade etmektedir. Ancak sürdürülebilirliğin ve taşıma kapasitesinin dikkate alınmadığı durumlarda kültürel mirası oluşturan değerler tahribata uğrayabilmektedir. Söz konusu tahribatın yaşanması, kültürel miras değerlerinin turistik açıdan bir cazibe unsuru olmaktan çıkmasına neden olabilmektedir. Özüşen ve Beceren (2019), tarihe ışık tutan kültürel miras değerleri olan arkeolojik alanlar ve kültür varlıklarının, tarih boyunca tahribata, yıkıma, yasa dışı defincilik faaliyetlerine veya kaçakçılığa maruz kaldığını belirtmektedir. Özellikle kaçakçılık başlı başına bir suç olmakla birlikte tüm insanlığın kabul edilen kültürel mirasa da büyük zarar vermektedir.

Her devirde sayısız kültür varlığının üretildiği Anadolu coğrafyası, dünya kültür mirasının önemli bir bölümüne sahiptir. Bu sebeple Türkiye'de kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği oldukça önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır (Açııcı, Ertaş ve Sönmez, 2017). Nitekim günümüzde kültürel ve doğal mirasın korunması bilinci yükselmekte, Türkiye başta olmak üzere devletler bu konuyla daha fazla ilgilenmektedir. Bu kapsamda geçmişten beri ulusal ve uluslararası düzeyde önlemler alınmakta, anlaşmalar, kanunlar, düzenlemeler vb. yapılmaktadır. Ancak tüm bunlar bir noktada yetersiz kalabilmekte, kültürel mirasa konu olabilecek özellikle maddi (taşınır) kültür varlıkları buldukları coğrafyaların dışına çıkarılmaktadır.

Konunun hassasiyeti ve mevcut yaşananlar, birçok ülkeye kendi kültürel değerlerini korunması noktasında önemli sorumluluklar yüklemektedir. Bu durum doğal olarak Türkiye'ye de uluslararası düzeyde bir sorumluluk yüklemektedir. Kültürel mirasın korunması ile ilgili dünyada alınan birtakım önlemlerin yanı sıra Türkiye'de de yürütülen bazı çalışmalar bulunmaktadır (ISMEP, 2014). Bu kapsamda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) tarafından, yasa dışı yollarla yurt dışına kaçırılmış kültür varlıklarının araştırılma, tespit ve iade süreçleri ile ilgili bir komisyon kurulmuş ve 2013-2017 yılları arasında iadesi istenen kültür varlıklarından toplam 4314 adet eserin Türkiye'ye iadesi sağlanmıştır (TBMM, 2018). 2017 sonrası dönem de ana vatana dönen eserlerin sayısı her geçen gün artarak devam etmiştir. ArkeoAtlas (2024)'ta geçen "*Vatanından uzakta esir düşmüş bir insan ile toprağından koparılmış bir eser arasında fark yok.*" sözü bu çalışmaların yerindeliği konusunda önemli bir ipucu sunmaktadır. Ana vatana kazandırılan bu eserler müzelerde sergilenmekte ve ülke turizmine hizmet etmektedir. Bu bilgilerden hareketle, bu çalışmada, kültürel mirasa sahip çıkma noktasında artan eğilimde turizmin olumlu bir etkisi olduğu görüşünden yola çıkılarak, kültürel mirasın ana vatana dönüşünde arkeo-turizmin rolünün kavramsal bir çerçevede incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada saha verileri kullanılmadığından herhangi bir kurumdan etik kurul izni alınmamıştır.

Kültürel Miras Kavramı ve Önemi

Kültürel miras, önceki kuşaklar tarafından oluşturulmuş ve bilim, kültür, din ve güzel sanatlar alanlarında evrensel nitelik taşıyan tüm eserlerdir. Bu eserler taşınır veya taşınmaz olduğu gibi tarih öncesi veya tarihi devirlere ait de olabilmektedir. Aynı zamanda kültürel miras eserleri yer üstü, yer altı veya su altında bulunabilmektedir (Açııcı vd., 2017). Bunlardan, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet'in kuruluşunda büyük tarihi

olaylara sahne olan tüm yapı ve alanlar ile Atatürk'ün kullandığı evler taşınmaz kültür varlıkları arasındadır (Özel, 2018). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023a) istatistiklerine göre, Türkiye'de toplam 124671 adet tescilli taşınmaz kültür varlığı ve 24786 adet sit alanı bulunmaktadır. Benzer şekilde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2023b) istatistiklerine göre, Türkiye'de, ziyarete açık, Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bağlı 214 müze ve 146 ören yeri bulunmaktadır.

Travel Magazine'in AIA (Archaeological Institute of America) Programlar Direktörü Ben Thomas ve ATTA (Adventure Travel Trade Association) Başkan Yardımcısı Chris Doyle, röportajlarında, arkeolojik alanların ve tarihi yerlerin dünya çapında önemli turistik çekim merkezleri haline geldiği, son yıllarda turistlerin seyahatlerinde önemli bir çekim merkezi olarak öne çıktıkları ve arkeolojik alanları ziyaret eden kişi sayısının her yıl arttığı ifade edilmiştir (Archaeological Institute of America, 2013). Turizmin bu kadar öne çıkarılması kültürel miras ile turizm arasındaki organik bağın da bir göstergesidir. Kültürel miras yönetimi kapsamında antik yaşamın ve arkeolojik verilere dayalı tarihi olayların yeniden inşası, bir destinasyonun çekiciliğini artırarak destinasyonu benzersiz bir cazibe merkezi haline getirebilmektedir (Afkhami, 2021). Ancak, arkeolojik alanlara ve genel olarak kültürel mirasa karşı artan ilgi, olumsuz sonuçlar da doğurabilmektedir. Bununla birlikte, dünyada zamanla meydana gelen değişimler de toplumları dolayısıyla kültürel mirası etkilemektedir.

Miras, ağırlıklı olarak kültürel değerlerle eşleştiriliyor olsa da doğal miras da söz konusudur. Bununla birlikte miras, soyut veya somut olabilmektedir (Holtorf and Högberg, 2021). 14/4/1982 tarihli ve 2658 sayılı Kanunla Türkiye'nin katılım gösterdiği Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşme'de miras, kültürel ve doğal miras olarak iki kategoride değerlendirilmiştir (T.C. Resmî Gazete, 1983). Miras kavramı, 1994'te Dünya Mirası Sözleşmesi ile somut mirasın yanında somut olmayanı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu değişiklik, kültürel mirasın çok yönlülüğüne vurgu yapmaktadır (Vecco, 2010).

Arkeolojik bulgu, anıt, mimari yapı, tarihi mekân veya bilimsel/teknolojik eserler somut kültürel miras öğelerinden bazılarıdır (Karaca vd., 2017). Dil, el sanatları, sözlü anlatımlar, gösteri sanatları, toplumsal ritüeller, bilgi, beceri, gelenek, görenek ve uygulamalar ise UNESCO tarafından imzalanan Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesi kapsamında somut olmayan kültürel miras unsurları olarak kabul edilmektedir (UNESCO, 2003). Vatan ve Zengin (2019) de benzer şekilde, bir topluma ait tarih, dil, günlük yaşam davranışları, mutfak, el sanatları vb. her unsurun, geçmişten geleceğe aktarılan kültürün bir parçası, birer kültürel değer ve miras olduğunu ifade etmiştir.

Kültürel miras, toplumların ortak kültürel ve tarihi geçmişi içermektedir. Kültürel miras, toplumun tarih boyunca biriktirdiği tüm ortak değerlerdir. Bu değerler, insanlar arasındaki bağları güçlendirir ve ulus kimliğinin oluşumunda önemli rol oynar. Kültürel miras yalnızca tarihi, bilimsel veya sanatsal değer taşıması sebebiyle değil, toplumların ve bireylerin kültürel kimliğini oluşturması nedeniyle de önemli ve korunmaya değer görülmektedir. Zaman içerisinde kültürel mirasa yüklenen anlamlar değişmiştir. Günümüzde hangi devletin sınırları içerisinde olursa olsun kültürel miras değerleri tüm toplumlar için ortak bir değer niteliği taşımaktadır (ISMEP, 2014; Yetim ve Şengel, 2023). Bu nedenle kültürel mirası korumaya yönelik ulusal veya uluslararası tedbirler alınmaktadır.

Tüm insanlık için ortak değer olarak kabul edilen kültürel miras, birçok açıdan toplumları etkilediği gibi dünyayı saran küreselleşme olgusunun getirdiği dinamik yapı ve süreçten de etkilenmektedir. Küreselleşme, ekonomik yönden toplumlara olumlu katkılar sağlamakla birlikte kültür üzerinde bir tehdit unsuru olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, her toplumun kimliğini yansıtan özelliklerini ve yerlerini saptaması ve koruması önemlidir. Bu kapsamda ele alınması gereken kültürel miras kavramı, tarihi yapılar veya kültürel manzaralar gibi toplumda aidiyet duygusu yaratan, toplumun kimliğini yansıtan değerler bütünüdür. Kültürel mirasın korunması genellikle, ekonomik kalkınmanın önündeki bir engel olarak algılanmaktadır. Ancak gerçekte, kültürel mirasın korunmasının ekonomik sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması üzerinde pek çok olumlu etkisi bulunmaktadır. Kültürel mirası korumanın istihdam yaratma, iş eğitimi ve zanaat becerilerinin sürdürülebilirliğini sağlama, şehir merkezlerini canlandırılma, turizm türlerini çeşitlendirme, mülklerin değer kazanması, küçük işletmelerin gelişmesi, atıl durumda olan tarihi binaların yeniden kullanılması, toplumların refah düzeyi ve yaşam kalitesinin yükselmesi gibi pek çok noktada olumlu etkisi söz konusudur. Bununla birlikte kültürel mirası korumanın, küreselleşmenin kültür üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olması gibi çevresel, sosyal ve kültürel etkileri de vardır (Gražulevičiūtė, 2006). Kültürün turizmin en önemli bileşenlerinden biri olması da (Şengel, 2020) kültürel miras yönetimindeki başarının ve kültürel mirası korumanın turizmi olumlu etkileyeceği söylenebilir.

Kültürel miras toplumların kimliğinin bir parçası olarak nesilden nesile aktarılırken küreselleşmenin özellikle somut olmayan kültürel miras üzerinde yarattığı olumsuz etkilerle mücadele etme noktasında önemli bir araç haline gelmektedir. Küreselleşme nedeniyle kültür, tüm dünyada tek tipleşmektedir. Bu duruma bir önlem almak amacıyla UNESCO tarafından girişimlerde bulunulmuştur (Çelepi, 2016). Kültürel mirasın araştırılma, saptanma, belgelenme, değer kazandırılma süreçleri ile toplumun bu noktada bilinçlendirilip eğitilmesi, kültürel mirası korumaya yönelik atılması gereken adımlar olarak ele alınmaktadır (UNESCO, 2003). Yaşanan bu gelişmelere bağlı olarak, insanların giderek daha yoğun bir şekilde geleneksel değerlere ilgi duymaya başladıkları söylenebilir.

Küreselleşme dışında kültürel mirası tehdit, tahrip veya yok edici farklı faktörler de bulunmaktadır. Zaman içinde artan nüfus, kentsel yaşama geçiş, insanların doğa üzerindeki baskısının artması, insanların ihtiyaç ve isteklerinin çeşitlenmesi vb. nedenler ile değişen dünyada, kültür varlıklarını çalma, kaçak kazı faaliyetleri, tarihi eser kaçakçılığı, defincilik faaliyetleri artış göstermiştir (Akkuş ve Efe, 2015). Bu gibi olumsuz durumlarla karşılaşılması ve kültürel mirasın yeniden canlandırılarak korunması için farklı disiplinlerin bir arada çalışmasının önemi ifade edilmektedir. Bu noktada sivil toplum kuruluşları (STK) birleştirici bir güç olarak ifade edilebilir. Kültürel mirası korumaya yönelik ulusal ve uluslararası düzeyde birçok STK bulunmaktadır. Ulusal düzeydeki STK'ler kültürel mirasın korunması için çaba göstermekte; ancak koruma bölge kurulu toplantılarında yer alamamakta ve koruma süreçlerinde yasal olarak varlık gösterememektedir. Kültür varlıklarını koruma sürecine toplumu temsil eden kuruluşları entegre etmek, kamu kaynakları dışındaki güçlerin de sürece katılımının önünü açmaktadır (Aygün, 2011). Kaynakların artması koruma sürecini daha etkili kılabilir. Kaynakları artırmak adına tüm bu sürece kamu, yerel halk, STK ve özel sektörün katılımını teşvik etmek önemlidir.

Arkeo-turizm Kavramı: Anlamı, Bağlamı ve Fırsatları

Arkeoloji, geçmişin maddi kalıntılarını inceleyen bir bilim dalıdır. En eski atalardan modern topluma dek tüm insanlığı anlamak ve açıklamak için güçlü bir araçtır (Harris and Smith, 2001). Bir diğer ifade ile arkeoloji, arkeolojik kaydı oluşturan yerlerin ve eserlerin araştırılması yoluyla insan geçmişinin incelenmesidir. Bu eserler, devasa mimari anıtlardan polen tanelerine kadar değişebilmektedir. Bir disiplin olarak turizme benzer bir tarihsel yol izlemektedir. Bu yol, arkeoloji ile turizm arasındaki ilişkiyi şekillendirmiştir (Pacífico and Vogel, 2012). Arkeo-turizm olarak da anılan arkeoloji turizmi, arkeoloji ve turizmin kesiştiği noktada doğan disiplinlerarası bir alandır (Sonkaya, 2023).

Arkeolojik alanlara yapılan arkeo-turizm ziyaretleri, coğrafi ve zamansal olarak geçmişe erişim sağlamaktadır. Arkeoloji, yapılan arkeolojik kazıların tarihi anıtlar, turistik yerler ve sergiler sunması sebebiyle turizmle bütünleşik bir deneyim sunmaktadır. Arkeo-turizm, turistik faaliyetler çerçevesinde tarihi ve tarihi-arkeolojik alanların korunmasına olan tutkuyu teşvik etmeyi amaçlayan, kültürel turizmin alternatif bir biçimi olarak da ifade edilmektedir (Baram, 2008).

Arkeo-turizm, geçmişe olan tutku ile ziyaret edilen bölgenin antik ve tarihi kültürleri hakkındaki meraktan doğmakta ve bu yerleri deneyimlemeye odaklanmaktadır. Arkeo-turizme katılan turistler arkeo-turistler olarak adlandırılmakta ve benzersiz bir deneyim yaşamak istemektedirler. Arkeo-turizm genellikle ekolojik turizm, jeoturizm ve miras turizmi gibi daha geniş alanlara dahil edilmektedir. Arkeo-turizm ortak kültürel miras konusunda farkındalık yaratmakta ve insanları arkeolojik alanlar ile tarihi yerleri ziyarete teşvik etmektedir. Böylece her yıl arkeolojik alanlara yönelik giderek artan bir ilgi gelişmektedir (Archaeological Institute of America, 2013).

Kültürel mirasın bir parçası olan arkeolojik alan ziyaretlerinde ziyareti güdüleyici farklı nedenler olabilmektedir. Bu konuda yapılan çalışmalar incelenerek söz konusu güdüleyici faktörlerin ibadet etme, mimari öneme sahip olma, savaş alanı gibi tarihi yerlerin saygı gösterme ve anma amacı ile ziyareti ve atalar ile bağ kurma şeklinde çok çeşitli olduğu ifade edilmiştir (Poria, Reichel and Biran, 2006). Arkeolojik alanlar yalnızca bir harabe veya antik kalıntıların bir koleksiyonu değil, aksine, günümüz ekosistemini, yerel toplulukları ve sosyopolitik ağları içeren daha karmaşık bir ortamdır. Arkeoloji ve miras aynı şey olmamakla birlikte arkeolojik kalıntılar daha geniş bir miras alanı içinde yer almaktadır (Walker and Carr, 2013). Arkeolojik miras sıklıkla somutlukla eş tutulmakta olup bu durum somut olmayan arkeolojik mirasın sunabileceği deneyimlerin ihmal edilmesine neden olmaktadır (Ross vd., 2017). Arkeolojik kalıntılar yalnızca mimari ve tarihi önemi için değil, aynı zamanda sıradan insanın günlük yaşamdaki rolleri için de önemlidir (Lowenthal, 1979). Arkeolojik alanlar kültür turizmi içerisindeki destinasyonlardan biri olarak kabul edilmektedir (Birinci, Kaymaz ve Camcı, 2018). Bu sebeple kültür, kültürel miras, arkeoloji ve turizm arasında derin bir bağ olduğu ifade edilebilir.

Arkeo-turizm bir müze sergisinin ziyaret edilmesinden arkeolojik bir araştırmaya aktif katılıma kadar çeşitli deneyimleri içermektedir. Aynı zamanda arkeolojik alanlar, yakınında bulunan farklı içerikli turistik destinasyonlarla birleştirilerek bütünsel ve karma bir deneyim sunabilmektedir. Böylece gezginler kendilerini, rekreasyonel faaliyetlerden kültür gezilerine, bilinçli veya farkında olmadan arkeo-turist olarak bulabilmektedir (Hughes, Little and Ballantyne, 2013). Bununla birlikte arkeo-turizm; keşiflerin yapıldığı alanlarda veya arkeolojik alanlardan çıkarılan eserlerin müzelere ya da sergilere konularak turistlere sunulması olmak üzere temelde iki ana şekilde gerçekleşmektedir (Mulaj, 2015). Geçmiş ile şimdi arasında bir köprü görevi gören arkeo-turizm, geleceğin şekillendirilmesine katkı sunmaktadır. Afkhami (2021), arkeo-turizmin kendine has özellikleri ve işlevlerini aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

- İlkeleri ve yöntemleri bilimseldir.
- Tarihi olayların, antik yaşamın ve antik geleneklerin yeniden inşasına yardımcı olmaktadır.
- Arkeolojinin geliştirilmesine yardımcı olmaktadır.
- Arkeolojik mirasın korunmasını amaçlamaktadır.
- Arkeolojik alanlarda, kaynakların turistik ürüne dönüştürülmesini sağlamakta, böylece turistik çekicilik oluşturmaktadır.
- Sürdürülebilir kalkınmayı önemsemektedir.
- Çekiciliklerin planlı bir şekilde sunulması, tanıtılması, korunması ve sürdürülebilirliği ile ilgilenmektedir.

Arkeo-turizm, geliştiği bölge ve ülkeyi çeşitli açılardan olumlu veya olumsuz etkileyebilmektedir. Yiğın ve Akay (2023), arkeo-turizmin bir bölgenin taşınabilir ve taşınmaz arkeolojik varlıklarının sürdürülebilirliğine katkı sağladığını ifade ederken, Pacifico (2012), yerel ekonomiye ve bölgenin tarihi ve kültürel değerlerine katkı sağladığını belirtmektedir. Afkhami (2021) ise arkeo-turizmin, bölgedeki kültürel mirasın korunması ve tanıtımında rol aldığını, aynı zamanda arkeoloji bilgisini kamusallaştırma ve yaygınlaştırmada etkili bir araç olduğunu belirtmektedir. Arkeo-turizm, insanları kültürel mirasla tanıştırmakla mirasa karşı koruyucu bakış açısı kazanımını da desteklemektedir. Tüm bu olumlu etkilerin yanında, kültürün ve mirasın ticarileşmesi gibi olumsuz yansımaların da olduğu söylenebilir.

Kültürel miras ait olduğu yöredeki turizm potansiyelini beslerken yörenin kalkınmasına da önemli katkılar sunmaktadır. Sahip olunan kültürel miras, tarihi veya tarih öncesi dönem topluluklarının teknoloji seviyesini göstermekte ve bu başlı başına bir çekim oluşturabilmektedir. Bu bağlamda kültürel miras, özellikle destinasyon bazında turizm endüstrisi tarafından turistik bir ürün olarak sunulabilmektedir. Ancak, kültürün ve kültürel varlıkların tümü bir turistik ürün olarak düşünülmemektedir. Kültürel mirasın bilinçsizce sunulması durumunda, turistler tarafından aşırı veya kötüye kullanımı gibi olumsuz sonuçlarla karşılaşmakta, bu durum ise kültürel mirasa zarar verebilmektedir (Sarıaltun, 2021). Öte yandan arkeolojik bir alan yerel halk için çeşitli fırsatlar sunabileceği gibi yerel halk tarafından tehdit de edilebilmektedir. Bu bağlamda yerel halkın eğitim düzeyinin yetersizliği arkeolojik alan için büyük bir tehdit oluşturmaktadır (Tuncer ve Bulut, 2019). Bu noktada mirası koruma sorumluluğu doğmaktadır. Bu sorumluluk yalnızca turizm profesyonellerine değil, yerel yöneticilere, yerel halka, turistlere ve diğer tüm paydaşlara aittir.

Dünya çapında arkeo-turizm hızla büyümekte ve son yıllarda buna yönelik akademik ilgi artmaktadır. Bununla birlikte, arkeolojik alanlar ekonomik değerleri nedeniyle, turistik cazibe olarak giderek daha fazla tanıtılmaktadır. Ancak arkeo-turizm, sürdürülebilir kalkınma, geçmişi koruma ve çağdaş ihtiyaçları karşılamayı ve bunlar arasında denge kurmayı hedefleyen devletler için beraberinde bazı zorlukları da getirebilmektedir. Bu sebeple arkeo-turizmin planlanması ve yönetimine kamu katılımının artırılmasının, konunun sürdürülebilirliğini teşvik etme noktasında önemi büyüktür. Ayrıca, arkeolojik mirasın metalaştırılması sürecindeki çatışmaları ortadan kaldırmak ve arkeolojik alanların turizm destinasyonlarında daha dengeli ve sürdürülebilir bir şekilde konumlandırılmasını teşvik etmeye yardımcı olmak için çeşitli paydaşların katılımı da oldukça önemlidir (Gao, 2016).

Tartışma: Kültürel Mirasın Ana Vatana Dönüşünde Arkeo-turizmin Rolü ve Türkiye

Kültürel mirasın korunarak gelecek nesillere aktarımı geçmişten beri oldukça önemli bir konudur ve devletlerin bu konudaki hassasiyeti giderek artmaktadır. Devletler, kendi kültürel mirasına sahip çıkmak için çeşitli ulusal ve/veya uluslararası girişimlerde bulunmaktadır. Mumcu (1969), genel anlamda kültür varlıklarını koruma hareketinin Rönesans ile İtalya'da başlayarak tüm Avrupa'ya yayıldığından bahsetmektedir. Veres (2014), kültürel miras varlıklarının korunması adına dünyada bazı anlaşmalar yapıldığından söz etmektedir. Bu çalışmalardan/anlaşmalardan ilk çok taraflı uluslararası olanı 1954 Lahey

Sözleşmesi'dir. Lahey Sözleşmesi, II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen sanat eserlerinin tahribatı ve yağmalanmasının ardından hazırlanmış olup, silahlı çatışma ve askeri işgal dönemlerinde kültürel varlıkların korunmasına yönelik yapılmıştır. Ardından yapılan 1970 UNESCO Konvansiyonu ve 1995 UNIDROIT Konvansiyonu ise uluslararası alanda kültürel mirası korumak adına yapılan en önemli iki anlaşmadır. Ancak bu anlaşmaların yeterli sayıda devletin anlaşmada yer almaması gibi zayıf yanları bulunmaktadır. UNESCO (1972) tarafından yapılan anlaşmaya göre her devletin, kültürel ve doğal mirasın etkili şekilde korunmasını ve sunumunu güvence altına almak için mevcut tüm diğer kaynaklarını koordineli kullandığı bir politika geliştirmesi gerekmektedir. Özdemir (2005) ise Türkiye'de, beş yıllık kalkınma planları çerçevesinde kültürel ve doğal miras kapsamına giren eser, yer ve alanların korunması ve kültür erozyonunun önlenmesi için gerekli tüm önlemlerin alınması gerekliliğine değinmektedir.

Kültür varlıklarının önemi Avrupa'da fark edilmeye başlandıktan sonra, 16. yüzyıl itibariyle Osmanlı Devleti Batılı gezginler tarafından ilgi görmeye başlamıştır (Sezer, 2003). Bu gezginler yalnızca seyahat amacıyla değil bilim, din, eğitim gibi amaçlarla da seyahat etmekteydi (Yüksel, 2012). Gezinler, Osmanlı topraklarında yer değiştirmek için "mürur tezkiresi" denilen onaylı bir geçiş belgesi ile seyahat edebilmekteydi. Klasik dönemde "yol hükmü" olarak verilen bu belge o dönem için pasaport niteliği taşımaktaydı (Kütükoğlu, 1998).

Gezinlerin seyahatlerinin başlangıç noktaları genellikle Batı Anadolu'daki antik yerleşimler ile kutsal alanlar olmuştur. Özellikle 17. ve 19. yüzyıllar arasında bu bölgeye seyahat eden Batılı gezginler, bölge hakkında oldukça fazla bilgi toplamış ve Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu arkeolojik değerlere karşı ilgisiz kaldığını fark etmişlerdir. Meraklı gezginlerden bazıları Batı Anadolu'daki antik kentlere kazı amacıyla gelmiş ve bu kazılarda bulunan arkeolojik eserlerin bir kısmı veya büyük çoğunluğu yurt dışındaki müzelere sergilenmek üzere götürülmüş veya kaçırılmıştır. Anadolu topraklarından götürülen bu eserler, günümüzde başta British Müzesi, Berlin Müzesi, Viyana Müzesi ve Louvre Müzesi, Metropolitan Sanat müzesi gibi müzeler olmak üzere Amerika ve Avrupa'nın birçok yerinde sergilenmektedir (Yüksel, 2012).

Arkeoloji biliminin Anadolu'daki gelişiminin geç olması, kazıların çoğunun yabancı ülkelerce yapılması ve müzecilik noktasındaki eksikler, Anadolu coğrafyasındaki kültürel miras varlıklarının çeşitli yollarla yurt dışına kaçırılmasına, satılmasına veya yurt dışındaki müzelerde sergilenmesine yol açmıştır. Bu sırada kültür varlıklarına değer verme, onları koleksiyon haline getirerek sergileme ve müzecilik faaliyetleri ilk olarak Avrupa'da başlamıştır. Kültür varlıklarının Anadolu topraklarından kaçak yollarla yurt dışına götürülüp Avrupa müzelerinde sergilenmesi Osmanlı'da bir tepkiye neden olmuş, bunun sonucunda 1846'da ilk Osmanlı müzesi kurulmuştur. 1869'dan itibaren de eski eserlerin korunmasına dair hukuki düzenlemeler yapılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından, kültür alanında önemli adımlar atılmış, tarih, etnografya, arkeoloji çalışmalarına yoğun ilgi gösterilmiş ve bu alanlarda uzman yetiştirmeye çalışılmıştır. 1880'li yıllara dek Anadolu'daki arkeolojik kazıların tümü Batılılar tarafından yürütülmüş, 1881 yılında Osman Hamdi Bey'in müze müdürlüğüne getirilmesi ile müze başkanlığında arkeolojik kazılar da yapılmaya başlanmıştır (TBMM, 2018).

Anadolu'da müzecilik faaliyetleri kültürel mirası koruma hedefi çevresinde şekillenmiştir. Kültürel miras eserlerinin korunması, toplanması ve bununla ilgili yasal bir yapının oluşturulması, müzecilik yolunda atılan ilk adımlar olarak ifade edilmektedir. Müzecilik yolundaki ilk hareketler 19. yüzyılın ikinci yarısında eski eserlerin muhafazası kapsamında ortaya çıkmıştır (Özkasım ve Ögel, 2011). Özüşen (2019), benzer değerlendirmelerde bulunurken, literatürde eski eser, tarihi eser veya kültür varlığı kavramlarının birbiri yerine kullanılmakta olduğunu belirtmektedir.

Osman Hamdi Bey'in Osmanlı'da, müzecilik, sanat ve arkeoloji alanlarında yaptığı çalışmalar, arkeo-turizmin öncülü kabul edilmektedir. Müze ve ören yerlerinden elde edilen gelirlerin arkeolojik eserlerin korunma ve değerlendirme işlemlerinde kullanılması ile arkeo-turizmin temelleri atılmıştır. Müze ve ören yerlerine girişte ücret alınması uygulaması 19. yüzyıldan itibaren bölgeye olan ilginin yoğunlaşması ile başlamıştır. Anadolu'nun sahip olduğu kültürel mirasın yabancılar tarafından yoğun ilgi görmesi ve yurt dışından Osmanlı topraklarına artan seyahatler, hem büyüyen endüstriden kazanç elde etme fikrini hem de artan seyahatlerin kontrolünün sağlanması gereğini doğurmuştur. Bu bağlamda, Osmanlı'da ulaşım yollarında yapılan düzenlemeler, arkeolojik alan kazılarının geliştirilmesi, uluslararası sergilere katılım ve ilgili alanda yapılan tanıtıcı yayımlar gibi arkeolojik eserleri değerlendirme ve korumaya yönelik adımlar atılmaya başlanmıştır (Sonkaya, 2023).

Tablo 1. Yasa Dışı Yollarla Türkiye'den Kaçırıldıktan Sonra İadesi Sağlanan Kültür Varlıkları

| Kültür Varlığı | Bulunduğu Yer | İade Yılı | Kültür Varlığı | Bulunduğu Yer | İade Yılı |
|----------------|---------------|-----------|----------------|---------------|-----------|
|----------------|---------------|-----------|----------------|---------------|-----------|

| | | | | | |
|---|---|---|--|-------------|------|
| Sard Eserleri | ABD | 1924 | Zırlı imparator heykeli başı | Almanya | 2007 |
| Boğazköy Tabletleri ve Sfenks | Almanya | 1924, 1942, 1980, 1987 | Afyonkarahisar Akharim Ulu Camii'ne ait bir çift pirinç Şamdan | İngiltere | 2007 |
| Aphrodisias eserleri | ABD | 1980 | Kocaeli Müzesi'ne ait heykel başı | Almanya | 2008 |
| Herakles lahdine ait parçalar | ABD ¹ , Almanya ² | 1980 ¹ ,1998 ² | Bremen Bit Pazarı eserleri | Almanya | 2008 |
| Tunç vazıo | ABD | 1982 | Amasya Mehmet Paşa Camii'nin mermer minber kapıları | İngiltere | 2008 |
| Elmalı sikkeleri | İsviçre ¹ , ABD ² | 1988 ^{1,2} ,1991 ¹ ,1999 ² | İstanbul Eminönü Cezeri Kasım Paşa Camii'ne ait Kâbe tasvirli bir adet çini pano | İngiltere | 2008 |
| Roma ve Bizans dönemi sikkeleri | - | 1991 | İstanbul Yeni Cami Hünkar Kasrı'na ait 2 yazılı çini pano | İngiltere | 2008 |
| I. Antiokhos'a ait baş parçası | Almanya | 1991 | İstanbul Rüstem Paşa Camii'ne ait 11 adet çini | Katar | 2008 |
| Bursa Osmanlı evinin tombak şamdanları | İngiltere | 1991 | Macelj sınır kapısında ele geçen eserler | Hırvatistan | 2009 |
| Lidya Eserleri | ABD | 1993 | Avusturya'dan iade edilen 4 eser | Avusturya | 2009 |
| Girlandalı Lahit | ABD | 1994 | Sardis kökenli tıp aletleri | ABD | 2009 |
| Maryas Heykeli | ABD | 1994 | Efes kökenli stel | Almanya | 2009 |
| Aphrodisias friz blokları ve Meleager başı kabartması | ABD | 1994,1995 | Tatarlı Tümülüsü'ne ait ahşap parçalar | Almanya | 2010 |
| Gemici feneri | ABD | 1994 | Londra Büyükelçiliği'mize teslim edilen eserler | İngiltere | 2010 |
| Birgi Aydınıoğlu Mehmet Bey Camii'nin minber kapısı | ABD | 1995 | Batrovci sınır kapısında ele geçen eserler | Sırbistan | 2011 |
| Erdek Açık hava Müzesi'ne ait torso | ABD | 1995 | 17 adet eser | İngiltere | 2011 |
| İzmir Müzesi'ne ait kadın heykel | İsviçre | 1995 | Boğazköy sfenksi | Almanya | 2011 |
| Efes Ören Yeri'ne ait kadın başı | Avustralya | 1997 | Bronz balta | Almanya | 2011 |
| Kurşun mühür | ABD | 1998 | Herakles heykeli | ABD | 2011 |
| Mustafa Kemal Atatürk'ün gümüş sigara tabakası | ABD | 1998 | Heykel başı ve stel | ABD | 2012 |
| Herakles lahdine ait Henkel Koleksiyonu'nda bulunan eserler | Almanya | 1998 | Mermer parçalar | Almanya | 2012 |
| Divriği Ulu Camii'ne ait ahşap pano | İngiltere | 1999 | Bursa Sinan Paşa Camii'ne ait çini pano | İngiltere | 2012 |
| Manş Denizi batığındaki eserler | İngiltere | 1999 | Bursa Sinan Paşa Camii'ne ait pencere üstü panosu çinileri | Katar | 2012 |
| Konya Beyşehir Eşrefoğlu Camii giriş kapısı panoları | Danimarka | 1999 | Troya kökenli eserler | ABD | 2012 |
| Heatrow Havaalanı'nda ele geçen eserler | İngiltere | 2000 | 19 adet muhtelif eser ile 1 adet mermer heykel | Bulgaristan | 2012 |
| Menil Koleksiyonu'ndaki Zeugma mozaigine ait parçalar | ABD | 2000 | Orpheus mozaigi | ABD | 2012 |

| | | | | | |
|---|-----------|------|--|------------|------|
| Nuruosmaniye Kütüphanesi'ne ait Kur'an-ı Kerim | ABD | 2000 | Taş eser | ABD | 2012 |
| Topkapı Sarayı Müzesi'ne ait Kur'an-ı Kerim | Kıbrıs | 2000 | Kanatlı denizati broşu | Almanya | 2013 |
| Oklahoma eserleri I | ABD | 2000 | Sikke grubu | Avustralya | 2013 |
| Oklahoma eserleri II | ABD | 2001 | Osmanlı mezar taşları | İngiltere | 2013 |
| Kalsruhe'den iade edilen pişmiş toprak heykelcik | Almanya | 2001 | Aksaray Ulu Camii minber kapısı kanatları | - | 2013 |
| Tutlingen'de ele geçen eserler | Almanya | 2001 | Amfora | ABD | 2014 |
| Bremen'de ele geçen eserler | Almanya | 2001 | Adak ve mezar stelleri | ABD | 2014 |
| Mermer kabartma levha | Almanya | 2001 | Koşum parçası (Gem) | ABD | 2014 |
| Bronz Dionysos heykeli | İngiltere | 2002 | Yortan kabı | Avustralya | 2014 |
| Bursa Sinan Paşa Camii şerefesine ait çini karo | İngiltere | 2003 | New York Gümrüğü'nde yakalanan eserler | ABD | 2014 |
| Zürih'te ele geçen eserler | İsviçre | 2004 | Türk Bayrağı | İngiltere | 2014 |
| Elazığ Harput Arap Baba Mescidi'ne ait çiniler | İsviçre | 2004 | Boğa başı figürini | Avusturya | 2015 |
| Nevşehir Kurşunlu Camii'ne ait iki adet Kâbe örtüsü | İngiltere | 2004 | Sardis stelleri | ABD | 2015 |
| Vakıflar Genel Müdürlüğü deposundan çalınan halı | ABD | 2004 | Konya Yusufağa Kütüphanesi'ne ait el yazmaları | ABD | 2015 |
| II. Abdülhamit'e ait eşyalar | Fransa | 2005 | Knidos kökenli amorf eserler | İsviçre | 2015 |
| İstanbul Fatih Kâtip Muslihiddin Camii'ne ait levha | İngiltere | 2005 | İznik'ten çalınan lahit parçası | Almanya | 2015 |
| İstanbul Valide Atik Camii'ne ait 24 adet çiniden meydana gelen çini pano | Fransa | 2005 | Çeşitli kültür varlıkları | ABD | 2015 |
| Aphrodisias friz bloğu | İngiltere | 2006 | Osmanlı Arması | ABD | 2016 |
| Avusturya'da ele geçen eserler | Avusturya | 2007 | Efes kökenli mermer mimari parça | ABD | 2016 |
| Yüzük | İngiltere | 2007 | İnsan kemiği | Avustralya | 2017 |
| 22 adet taş ve 1 adet bronz eser | BAE | 2007 | Yortan kabı | İngiltere | 2017 |
| Münih'ten iade edilen sikkeler | Almanya | 2007 | Mermi kovanları | Avustralya | 2017 |
| Nürnberg'de ele geçen stel parçaları | Almanya | 2007 | Herakles lahdi | İsviçre | 2017 |
| Laodikya Antik Kenti'ne ait bronz el | İsviçre | 2007 | Altın taç | İskoçya | 2018 |
| Agora Ören Yeri'ne ait heykel başı | Almanya | 2007 | Dağ keçisi figürini | Fransa | 2018 |

Kaynak: (TBMM, 2018)

Kültürel miras varlıklarının korunmasına yönelik hareketler, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar çeşitli tüzük ve kanunlarla desteklenmiştir. Eski eserlerle ilgili olarak ilk kez 1869, 1874 ve 1884 tarihli üç adet Asar-ı Atika (eski eserler) Nizamnamesi yayınlanmıştır (Paker, 2020). Ardından gelen 1906 tarihli son Asar-ı Atika Nizamnamesi ile kültür varlıklarının korunması amacına yönelik düzenleme, gerçek anlamda yürürlüğe girmiştir. 1914 yılında kabul edilen Muhafaza-i Abidat Kanunu ile de taşınmaz kültür varlıklarının korunması amaçlanmıştır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2024). Devamında ise sırasıyla 1951 tarihli 5805 sayılı Koruma Kanunu, 1973 tarihli 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ve 1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Halen yürürlükte olan 2863 sayılı kanunda, 1987, 2004 (iki kez), 2007, 2008 ve 2009 yıllarında değişiklikler yapılmıştır (Baykal, 2010). Türkiye Cumhuriyeti, kültürel

mirası korumak amacıyla, çıkardığı kanunlara ek olarak 1971 yılında Kültür Bakanlığını kurmuştur (ISMEP, 2014). Türkiye’de Kültür varlıklarını koruma ve değerlendirme görevleri Kültür ve Turizm Bakanlığı’na aittir. Bununla birlikte TBMM Genel Sekreterliği, Millî Savunma Bakanlığı ve Vakıflar Genel Müdürlüğü de kültür varlıklarından sorumludur (TBMM, 2018).

Osmanlı Devleti, peş peşe aldığı kararlar ile eski eserler konusunda hassas davranışa da arkeolojik eserlerin ülke dışına kaçırılmasına tamamen engel olamamıştır (Sönmez, 2012). Aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Dönemi’nde de kaçak kazılar, defnecilik, kaçakçılık vb. faaliyetlerin devam ettiği bilinmektedir. Bu kapsamda, TBMM (2018) tarafından, 1990’lı yıllardan itibaren hukuki mücadele verilmekte olup bazı ülkelere dava açılarak Anadolu’dan kaçırılan kültürel varlıkların iadesi talep edilmektedir. Bu durumda olumsuz sonuçlanan bazı davalar bulunmakla birlikte, ikili görüşmeler aracılığıyla, uluslararası sözleşmeler veya kuruluşlar vasıtasıyla veya gönüllü iadeler yoluyla geri alınan kültür varlıkları bulunmaktadır. İadesi sağlanan kültür varlıkları, günümüzde, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlı müzelerde sergilenmektedir. Öte yandan Almanya, ABD, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Danimarka, Fransa, İngiltere, İrlanda Cumhuriyeti, İsrail, İtalya, Macaristan, Moldova, Polonya, Portekiz ve Rusya’dan beklenen, iade süreci halen devam etmekte olan kültür varlıkları da bulunmaktadır. İadesi sağlanan kültür varlıklarına ait bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır. Tablo 1’de 2018 ile sınırlı olan kültür varlıklarını yurda getirme çabaları sonrasında hız kesmeden devam etmiştir. ArkeoAtlas (2024)’ta yer alan bilgiler son üç yılda dikkat çeken bir çalışmayı ortaya koymaktadır. Buna göre 2021 yılında 3.480, 2022 yılında 1.138, 2023 yılında ise 3.016 eser yurda geri kazandırılmıştır. Bu eserlerin hepsi Anadolu’nun farklı tarihsel geçmişe sahip kültür varlıklarını oluşturmaktadır.

Arkeolojinin gelişimi ile daha fazla gün yüzüne çıkan kültürel miras varlıklarının arkeo-turizm üzerinde etkisi olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kültürel mirasın korunması, geliştirilmesi ve aidiyeti gibi konuların giderek önem kazanmasında da arkeo-turizmin etkisi göz ardı edilmemelidir. Kültürel miras, arkeo-turizm için önemli bir ürün konumundadır. Bu turizm türünden daha fazla pay elde etmek isteyen devletler arkeo-turizmi kültürel mirası geri getirmek, korumak, geliştirmek, canlandırmak, çeşitlendirmek gibi amaçlarla kullanabilmektedir. Bu noktada kültürel mirasın aidiyeti tartışılması gerekli bir konu olarak öne çıkmaktadır.

Zengin kültür varlığına sahip ülkeler, kendi topraklarından çıkan arkeolojik buluntuları kanunen devlet malı olarak ilan edebilmekte, bu durumda mülkiyet devlete ait olmaktadır. Ancak bazı durumlarda kültür varlığı üzerindeki mülkiyet hakkı tartışmalı hale gelebilmektedir. Türkiye’de ise kültürel mirasın bir parçası olan arkeolojik buluntular kanun gereği "devlet malı niteliğindedir". Bu ifade zaman zaman yabancı ülkelere, devlet malı olmamaktadır şeklinde yorumlanarak Türkiye’nin aleyhine kullanılmış, iadesi talep edilen kültürel varlığın reddine sebep olmuştur. Ancak idare hukukuna göre devlet malı niteliğindedir ifadesi, devlet malıdır ifadesi ile eşittir. Bu sebeple Türkiye’den çıkan tüm arkeolojik buluntuların mülkiyeti devlete aittir. Bunun dışındaki taşınır ya da taşınmaz kültür varlıkları devlete ait veya özel mülkiyette olabilmektedir (Özel, 2018).

Sonuç ve Öneriler

Arkeoloji bilimi ile yakından ilişkili olan ve önemli bir kısmı, arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkarılan maddi (taşınır) kültürel miras unsurları bir toplumun kimliğini ve birlik duygusunu oluşturan en etkili güçlerden biri olarak geçmişten günümüze gelmiştir. Günümüzden geleceğe taşınması da bütün dünyanın en temel sorumluluklarından biridir. Geçmiş dönemlerde kültürel mirasın gelecek nesillere aktarımı, çok da bilinçli olmadan, günlük yaşamın içinde ve özellikle somut olmayan kültür mirasın aktarımı şeklinde sağlanıyorken, günümüzde daha bilinçli, planlı ve profesyonel biçimde somut ve somut olmayan tüm kültür varlıkları için yapılmaya çalışılmaktadır. Günümüzde, kültürel mirasın belirlenmesi, korunması, yeniden canlandırılması, geliştirilmesi kısacası sürdürülebilirliğinin sağlanması çoğu zaman, devlet politikaları ile sağlanmakta, bununla ilgili devlete ait kurum ve kuruluşlar görevlendirilmekte ve çeşitli ulusal ve uluslararası anlaşmalar yapılmaktadır.

Kültürel mirasa karşı artan ilginin farklı nedenleri bulunmaktadır. Toplumların bilinç ve farkındalık düzeyi, arkeoloji bilimindeki gelişmeler, turizm endüstrisindeki gelişmeler, turistlerin geçmişe duyduğu merak, turistlerin otantik ve benzersiz bir deneyim arayışı, kültür varlıklarının bir turistik ürün olarak sunulabileceği fikri, müzecilik alanındaki gelişmeler, arkeo-turizm türünün doğuşu, sürdürülebilirlik kaygısı ve ekonomik kazanç elde etme isteği gibi pek çok neden, kültürel mirasa karşı duyulan ilgi ve hassasiyetin artmasında rol oynamaktadır. Arkeolojinin erken geliştiği toplumlarda kültürel miras bilincinin de daha erken oluştuğu söylenebilir. Günümüzde kültürel miras özellikle turizmle olan yakın ve karşılıklı ilişkileriyle gündeme gelmeye ve popüler olmaya devam etmektedir.

Arkeolojik kültürel miras varlıkları günümüz insanının geçmiş kültürleri anlamasına ve kimlik duygusu oluşturmasına yardımcı olmaktadır. Bununla birlikte toplumlarda, kendi kültürüne sahip çıkma eğilimi görülebilmektedir (Çelik, 2024). Günümüzde arkeoloji müzelerinin yaygınlaşması, arkeolojik kazıların artması, arkeolojik sit alanlarının oluşturularak korunması gibi kültürel mirasa yönelik çeşitli girişimler yapılmaktadır. Arkeo-turizm bu girişimleri desteklediği aynı zamanda bu girişimlerden beslendiği ifade edilebilir.

Arkeo-turizm faaliyetleri mirasla doğrudan ilişkilidir ve miras turizmi kapsamına dahildir. Arkeo-turizm, kimin neyi, neden ve nasıl yarattığının bilgisini sunan arkeolojik alanlar, anıtlar ve müzeler gibi bir dizi kültürel miras varlığını kapsamaktadır. Antik eserler, geçmişin mitleri, gizemleri, inançları veya ataların zamanlarının çoğunu nerede ve nasıl geçirdikleri gibi konular geçmişe ilgi duyan turistlerin talep ettiği kültürel miras bileşenleridir (Erdoğan, 2022). Arkeo-turizme olan ilginin artması arkeolojik alanlar üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Bu yoğunluğun önlenmesi için yeni bir yönetim ve strateji anlayışı gerekmektedir. Bu yeni anlayış ile hem arkeolojik alanların dolayısıyla kültür varlıklarının aşırı kullanımına önlem alınabilir hem de turistlere yeni deneyimler sunulabilir (Mazzola, 2015).

Anadolu, antik dönemden günümüze dek çok fazla medeniyete ev sahipliği yapmış, kültürel miras yönünden oldukça zengin bir coğrafyadır. Anadolu'nun sahip olduğu kültürel miras, Türkiye'nin turizm endüstrisi için önemli bir kaynak oluşturmaktadır (Erdoğan, 2020). Bu durum, sahip olunan potansiyelin değerlendirilerek turizmden daha fazla kazanç elde etme düşüncesine zemin hazırlamaktadır. Bununla birlikte fırsatların sürdürülebilirliğinin sağlanması için kültürel mirası koruma bilincinin ve uygulamalarının da desteklenmesi önemlidir. Türkiye Cumhuriyeti çeşitli girişimler yaparak yurt dışına kaçırılan binlerce kültür varlığının iadesini almaktadır. Ancak eserlerin yalnızca köken ülkeye iadesi değil bununla birlikte gelecek nesillere korunarak aktarımı da önemli bir konudur. Özüşen ve Beceren (2019), kaçak kazı veya kültür varlığını yasa dışı yollarla yurt dışına götürme faaliyetlerinin, yalnızca köken ülke için değil tüm dünya için kayıp oluşturan problemler olduğunu ifade etmiştir. Bu problemlerin engellenebilmesi için disiplinlerarası çalışmaların ve uluslararası iş birliklerinin artması önem arz etmektedir. Ayrıca, kültür varlıklarının ve arkeolojik alanların tahribatı, yıkımı, kaçırılması vb. faaliyetlerin nedenlerinin de anlaşılması gerekmektedir. Bu noktada eğitimsizlik, kültür varlığı ve tarih bilincinin eksik olması temel nedenler olarak ifade edilebilir. Kültür mirasının önemini anlaşılması için yerel halkı bilinçlendirme çalışmalarının yapılması ve bu kapsamda yerel halkın kazı süreçlerine kontrollü bir şekilde dahil edilmesi veya an azından bu konularla ilgili şeffaf bilgi aktarımının sağlanması önemli olabilmektedir.

Kültürel mirasın, bölge ekonomisine katkı sağlama, yerel ekonomiyi destekleyip yerel halkın yaşam kalitesini artırma, turistler için çekicilik yaratarak bölgeye gelen turist sayısını artırma, yörenin sosyal yaşamını geliştirme ve bu bağlamda kırsal kalkınmaya destekleme, kültürel miras farkındalığı oluşturma gibi bazı noktalarda turizme ciddi yararlar sağladığı bilinmektedir (Gümü, 2023). Ayrıca popüler bir kavram haline gelmeye başlayan arkeo-turizm, kültür varlıklarının restorasyonu, korunması, sahip çıkılması, toplumda kültürel miras bilincinin oluşturulması ve buna benzer noktalarda etkili olmaktadır. Bu nedenle kültürel mirası koruma ve sürdürülebilirliğini sağlamayı hedefleyen arkeo-turizm anlayışı çerçevesinde turizm paydaşlarına, yerel yöneticilere, yerel halka, turistlere, Kültür ve Turizm Bakanlığı ve ilgili alt birimlerine hem kamu hem özel sektör profesyonellerine, tarihçilere, arkeologlara ve ilgili diğer tüm paydaşlara sorumluluk düşmektedir. Kültürel mirası koruma, geliştirme ve kültürel miras bilincini güçlendirme amacıyla arkeolojik alanların ulusal park olarak ilan edilmesi, müzelerde ve arkeolojik alanlarda sorumlu bir arkeoloğun istihdam edilmesi bu noktada bir fark yaratabilir. Öte yandan turistlerle birebir etkileşim içinde olan turist rehberlerinin sunabileceği katkılardan yararlanılarak kültürel miras ile ilgili turistler ve yerel halk üzerinde bir farkındalık oluşturmaya çalışılabilir. Bunun için turist rehberlerinin aynı amaç etrafında kolektif hareket etmesi sağlanmalıdır.

Kamu ve özel sektör fonlarının yeni kazı alanlarına, anıtların restorasyonuna aktarılması önemlidir. Bununla birlikte yeni müzeler açma, mevcut müzeleri geliştirme, tarihi eserler ile çalışan sorumlu kişileri eğitme ve bu eğitim için üniversitelerle iş birliği yapma gibi noktalarda da destek ve yatırımların yapılması önem taşımaktadır. Bununla birlikte akademisyenleri kültürel miras ve arkeo-turizm ile ilgili gelecek çalışmaları için desteklemek ve kültürel mirası korumaya yönelik alınabilecek tedbirleri planlı ve organize yapmak gerekmektedir. Ayrıca hem prehistorya hem antik dönem hem de sonrasındaki dönemlerle ilgili saklı bir cennet olan Anadolu'nun dünyanın farklı yerlerinde bulunan taşınır kültürel miras öğelerini ana vatana kavuşturmak için daha sıkı ve sistemli çalışmaya ihtiyaç vardır.

Kaynakça

- Açııcı, F. K., Ertuş, Ş., ve Sönmez, E. (2017). Sürdürülebilir turizm: Kültür turizmi ve kültürel miras. *Akademia Disiplinlerarası Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 3(1), 52-66.
- Afkhami, B. (2021). Archaeological tourism; Characteristics and functions. *Journal of Historical Archaeology & Anthropological Sciences*, 6(2), 57-60.
- Akkuş, Z., ve Efe, T. (2015). Türkiye’de defineciliğin kültürel mirasın korunması bağlamında değerlendirilmesi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(2), 105-132.
- Andreu, M. D. (2020). A history of archaeological tourism: Pursuing leisure and knowledge from the eighteenth century to World War II. Springer Nature.
- Archaeological Institute of America. (2013). Guide to Best Practices For Archaeological Tourism. <https://www.archaeological.org/programs/public/site-preservation/tourism/> (05.09.2024’te erişim sağlandı.)
- ArkeoAtlas (2024). Arkeo-Dosya: Kültür varlığı kaçakçılığı. *Arkeo Atlas Dergisi*, 1, 10-15.
- Aygün, H. M. (2011). Kültürel mirası korumada katılımcılık. *Vakıflar Dergisi*, 35, 191-214.
- Baram, U. (2008). Tourism and archaeology. *Encyclopedia of archaeology*, 2131-2134.
- Baykal, B. (2010). Kültürel miras mevzuatı. Çakır, M. (Ed.) içinde Kültürel miras yönetimi, 74-93. T.C. Anadolu Üniversitesi, Yayın No: 2126. Açık Öğretim Fakültesi, Yayın No: 1154.
- Birinci, S., Kaymaz, Ç. K., ve Camcı, A. (2018). Göbekli Tepe’nin arkeolojik turizm potansiyelinin değerlendirilmesi (Şanlıurfa). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(3), 1351-1367.
- Cohan, J. A. (2004). An examination of archaeological ethics and the repatriation movement respecting cultural property (Part Two), *Environs Environmental Law and Policy Journal*, 28(1).
- Çelepi, M. S. (2016). Somut olmayan kültürel miras ve üniversite gençliği. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(3), 15-35.
- Çelik İ. (2024). Büyük Menderes Havzasında Kültüre Dayalı Turizm Türleri, *Yeni Fikir Dergisi*, 16 (32), 27-64.
- Erdoğan, H. A. (2020). Arkeolojik kültür varlıkları turizmi arkeoturizm planlamasında arkeolog etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (43), 343-351.
- Erdoğan, H. A. (2022), Archaeological tourism (Archaeotourism). Buhalis, D., (Ed.), İçinde *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing*, 161-164. Edward Elgar Publishing, Cheltenham.
- Gao, Q. (2016). Challenges in archaeological tourism in China. *International Journal of Historical Archaeology*, 20, 422-436.
- Gražulevičiūtė, I. (2006). Cultural heritage in the context of sustainable development. *Environmental Research, Engineering & Management/Aplinkos Tyrimai, Inžinerija ir Vadyba*, 37(3).
- Gümüş, D. A. (2023). Turist rehberlerinin arkeodestinyonlara yönelik algıları doğrultusunda arkeoturizmin iç pazardaki etkinliğinin artırılmasına ilişkin bir model önerisi. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Harris, J. F., and Smith, C. A. (2001). Resources at risk: Defending Georgia's hidden heritage. What is archaeology?. *Early Georgia*, 29/1.
- Holtorf, C. and Högborg, A. (2021). Introduction: Cultural heritage as a futuristic field. Holtorf, C. & Högborg, A. (Ed.) içinde *Cultural heritage and the future*, 1. Routledge.
- Hughes, K., Little, B. J., and Ballantyne, R. (2013). Integrating education and entertainment in archaeological tourism: Complementary concepts or opposite ends of the spectrum?. Walker, C., and Carr, N. (Eds.) içinde *Tourism and archaeology: Sustainable meeting grounds*, 65 90. Left Coast Press.
- ISMEP. (2014). Kültürel mirasın korunması. İstanbul Valiliği, İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB). Rehber Kitaplar, Akademik Danışman: Gül, Z. Ü. İstanbul.

- Karaca, Ş., Akkuş, G., Şahbudak, E., ve Işkın, M. (2017). Kültürel miras farkındalığı: Cumhuriyet Üniversitesi öğrencilerine yönelik bir uygulama çalışması. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 9(16), 86-100.
- Kütükoğlu, M. S. (1998). Osmanlı belgelerinin dili (Diplomatik). ss. 254. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. İstanbul.
- Lowenthal, D. (1979). Our past before us: Why do we save it?. *The London Journal*, 5(2), 305-306.
- Mazzola, B. (2015). Archaeological tourism opportunity spectrum: Experience based management and design as applied to archaeological tourism. *All Graduate Plan B and other Reports*, 531. Utah State University
- Mulaj, I. (2015). What marketing strategy for sacred geometry discoveries to make archaeotourism work? *Munich Personal RePEc Archive*, 1-17.
- Mumcu, A. (1969). Eski eserler hukuku ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 26(3).
- Özdemir, M. Z. D. (2005). Türkiye’de kültürel mirasın korunmasına kısa bir bakış. *Planlama*, 31, 20-25.
- Özel, S. (2018). Türk hukukunda kültür varlıklarının mülkiyeti. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 24(1), 215-238.
- Özkasım, H., ve Ögel, S. (2011). Türkiye’de müzeciliğin gelişimi. *İTÜ Dergisi/b*, 2(1), 96-102.
- Özüşen, B., ve Beceren, E. (2019). Kültür varlıklarının kaçakçılığı ve arkeolojik tahribat. *Cedrus*, 7, 607-625.
- Pacifico, D. and Vogel, M. (2012). Archaeological sites, modern communities and tourism, *Annals of Tourism Research*, 39(3), 1588-1611.
- Poria, Y., Reichel, A., and Biran, A. (2006). Heritage site management. *Annals of Tourism Research*, 33(1), 162–178.
- Ross, D., Saxena, G., Correia, F., and Deutz, P. (2017). Archaeological tourism: A creative approach. *Annals of Tourism Research*, 67, 37–47.
- Sarıaltun, S. (2021). The tourism potential of Çayönü Tepesi and Hilar Rocks from the perspective of archaeotourism and geo-tourism. *Geographies, Planning & Tourism StudioS*, 1(1), 42-53.
- Sezer, H. (2003). Osmanlı İmparatorluğu’nda seyahat izinleri (18-19. yüzyıl). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 22(33), 105-124.
- Sonkaya, A. K. (2023). Osmanlı Türkiyesinde arkeoloji turizmi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 1-14.
- Sönmez, A. (2012). Osmanlı Devleti’nde başarısız bir eski eser kaçakçılığı teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya kazısı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (27), 39-50.
- Şengel, Ü. (2020). Kültür ve etkinlik turizmi bağlamında şaman ritüelleri. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 314-324.
- Şeyho, U. ve Şengel, Ü. (2022). Suriye iç savaşının kültürel miras üzerine etkileri. 20. Geleneksel Turizm Sempozyumu, 11-24, Sakarya.
- C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2014). Genel müdürlüğümüze bağlı müzeler ve örenyerleri. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-43253/genel-mudurlugumuze-bagli-muzeler-ve-orenyerleri.html> (05.09.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- T.C. Resmî Gazete. (1983). Milletlerarası sözleşme. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/17959.pdf>, (05.09.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023a). Türkiye geneli sit alanları istatistikleri. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44973/turkiye-geneli-sit-alanlari-istatistikleri.html>, (05.09.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023b). Türkiye heneli korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı istatistiği. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44798/turkiye-geneli-korunmasi-gerekli-tasinmaz-kultur-varligi-istatistigi.html> (05.09.2024 tarihinde erişim sağlandı.)

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2024). İstanbul 3 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü. <https://korumakurullari.ktb.gov.tr/TR-89111/istanbul-3-numarali-kultur-varliklarini-koruma-bolge-ku-.html>, (05.09.2024 tarihinde erişim sağlandı.)
- Tuncer, B., ve Bulut, İ. (2019). Arkeo-turizm potansiyeli açısından Çatalhöyük. *Journal of International Social Research*, 12(64), 278-292.
- Türk, A. (2000). Doğal, Tarihsel ve arkeolojik alanların turizm potansiyelinin belirlenmesi: Göller Bölgesi örneği. (Yayımlanmış Doktora Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi. (2018). Yurt dışına kaçırılan kültür varlıklarımızın belirlenerek iadelerinin sağlanması ve mevcut kültür varlıklarımızın korunması için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi maksadıyla kurulan meclis araştırması komisyonu raporu, (10/601). Sayı: 93852447-130.04-272154.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (1972). Recommendation concerning the protection, at national level, of the cultural and natural heritage. Records of the General Conference, 17th session. Paris.
- United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO). (2003). Somut olmayan kültürel mirasın korunması sözleşmesi. Paris.
- Uygur, S. M., ve Baykan, E. (2007). Kültür turizmi ve turizmin kültürel varlıklar üzerindeki etkileri. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(1), 30-49.
- Vatan, A., ve Zengin, B. (2019). Söğüt İlçesi'nde kültürel miras ve yerel halkın turizme bakış açısı. *The Journal of Academic Social Science*, 10(10), 634-650.
- Vecco, M. (2010). A definition of cultural heritage: From the tangible to the intangible. *Journal of Cultural Heritage*, 11(3), 321-324.
- Veres, Z. (2014). The fight against illicit trafficking of cultural property: The 1970 UNESCO Convention and the 1995 UNIDROIT Convention. *Santra Clara Journal of International Law*, 12(2).
- Walker, C., and Carr, N. (2013). Tourism and archaeology: An introduction. Walker, C., and Carr, N. (Eds.) içinde *Tourism and archaeology: Sustainable meeting grounds*, 11-36. Left Coast Press.
- Yetim, G. ve Şengel, Ü. (2023). Kültürel miras bağlamında tarihi yapılarda restorasyon sorunu: İstanbul'da bir inceleme. Gökçe, A., Coşkun, G., Eker, N., Dilmaç, E., ve Çolak, O. (Eds.), içinde *Turizmde yeni trendler*, (ss.123-136), Gaziantep: Özgür Yayınları.
- Yiğın, A., ve Akay, B. (2023). Burdur İli arkeoloji turizmi (arkeo-turizm) potansiyeli üzerine bir inceleme. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 12(1), 29-51.
- Yüksel, E. (2012). 17. yüzyıl sonu, 18. yüzyıl ortası ve 19. yüzyıl başında yabancı seyyahların gözünden Batı Anadolu antik kentleri. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Aydın.